

Elisabeth Mollema

GEEN WEG TERUG

Met illustraties van Iris Boter

VOLT

Amsterdam 2022

Hoe dit boek tot stand is gekomen

Tijdens de research voor een ander boek, De reis van Sofie Grossman, stuitte ik op een verslag in The New York Times van 1913. Het ging over een Nederlandse jongen die ternauwernood een scheepsramp overleefde en als verstekeling Amerika bereikte. Het moest wel een avontuurlijke en dappere jongen zijn geweest die op die manier de oversteek had durven maken. Wie was hij? En waarom wilde hij per se naar Amerika? Daarover stond niets in het verhaal. Over de jongen kon ik alleen vinden dat hij waarschijnlijk Bram Dobbelaar heette.

Over de scheepsramp heb ik al een ander boek geschreven, maar het verhaal van de Nederlandse jongen bleef in mijn hoofd hangen. Want was het die jongen nou wel of niet gelukt om in Amerika een leven op te bouwen? Soms stond iemand in Amerika garant voor een verstekeling. Had de jonge avonturier op die manier geluk gehad?

In de meeste gevallen stuurde de Amerikaanse overheid verstekelingen direct terug. Het was bovendien erg moeilijk om ongezien het schip af te komen. Daar werd heel streng op gelet. Zomaar het beloofde land binnenwandelen was bijna onmogelijk.

De stoomvaartmaatschappijen kregen een hoge boete als bleek dat ze een verstekeling aan boord hadden. Daarom lieten die extra goed op. Werd een verstekeling gesnapt terwijl het schip al op zee was, dan werd hij opgesloten.

Als hij geluk had, zette de kapitein hem aan het werk door hem bijvoorbeeld het dek te laten schrobben. Of erger: in het kolenruim te werken. Om anderen af te schrikken werd de reis voor verstekelingen zo onaangenaam mogelijk gemaakt.

Ter herinnering aan de jongen uit het bovengenoemde krantenartikel heb ik de hoofdpersoon van dit boek Bram Dobbelaar genoemd. De foto van hem bij het krantenartikel staat achter in het boek. Of hij nou wel of niet Bram Dobbelaar heette, hij was wel de verstekeling die me op het idee bracht voor dit boek.

Het verhaal in dit boek is verzonnen, maar ik heb er een aantal gebeurtenissen in verwerkt die echt hebben plaatsgevonden.

GEEN WEG TERUG

Rotterdam, zomer 1913

Bram Dobbelaar zat op een bolder langs de Maas en zag dat aan de overkant van de rivier een oceaanstomer op het punt stond te vertrekken. Uit de schoorstenen kwam dikke zwarte rook die over de rivier waaide, waardoor hij het schip bijna niet meer kon zien. Toen het geluid van de zware scheepshoorn klonk, dreunde het door in zijn borstkas. Zijn hart sloeg over van opwindning.

Wat zou hij nu graag aan boord van dat schip zijn en ermee naar Amerika vertrekken. Ome Sjan, die geen echte oom was maar door iedereen zo werd genoemd, zei ooit met zijn Franse accent: ‘Volgens een Russische landverhuizer is alles in Amerika van goud. Daar geloof ik niets van. Ik zei tegen die man dat hij beter hier kon blijven en zijn geld besteden aan behoorlijke kleding en aan een kapper.’

Ome Sjan kon nog zoveel bedenkingen hebben over de bestemming van die landverhuizerschepen, het moest daar toch echt beter zijn, anders vertrokken niet al die duizenden mensen daarheen, maar bleven ze lekker hier.

Bram zag dagelijks hordes mensen door de straten sjokken. Het waren vreemd geklede en smoezelige mensen die hun ogen uitkeken, want zo’n grote stad als Rotterdam hadden ze nog nooit gezien. Ome Sjan zei dat hij had gehoord dat de meesten uit armoedige dorpjes in het verre Rusland kwamen, waar ze in kleine houten huisjes woonden, en dat in de winter de ijskoude wind door de kieren blies.

Waar Bram zelf woonde was het niet veel beter, maar zijn huis was wel van steen en de straten waren geplaveid, er waren geen zandwegen zoals blijkbaar in die Russische dorpen vaak het geval was.

Regelmatig ging Bram even naar de kade om te kijken of er een oceaanstomer aan de overkant lag. Zodra de scheepshoorn klonk en het schip langzaam van de kade af gleed, keek hij het verlangend na terwijl het richting open zee voer. Hij kreeg hetzelfde verlangen de wereld in te trekken als wanneer hij in de herfst de ganzen zag overvliegen om naar warmere oorden te gaan. Hij keek ze na tot ze achter de toren van een kerk verdwenen waren. O, kon hij maar met ze mee!

Dat hij niet met die ganzen mee kon, snapte hij ook wel. Maar meegaan met zo'n schip was wél mogelijk. Geboeid luisterde hij altijd naar de verhalen van de zeelui die in de haven aanmonsterden. Over de avonturen die ze beleefden in exotische oorden waar nauwelijks een westerling was geweest. Ja, dat wilde hij ook!

Hij zou zich kunnen aanmelden als scheepsjongen. Maar zijn moeder zei: 'Daar ben je veel te jong voor. Ze nemen geen jongens van twaalf aan. Je kunt beter je school afmaken en dan ergens in de leer gaan.'

Zijn school afmaken? En dan wat? In timmerman, kleermaker of havenarbeider worden had Bram geen zin. Hij wilde de wereld zien. Maar genoeg geld om een passagebiljet te kunnen kopen zou hij nooit bij elkaar kunnen krijgen. Er waren dagen dat hij en zijn moeder niet eens iets te eten hadden. Dan was er weer eens ergens geen schoonmaakwerk voor zijn moeder, omdat het zondag was of een feestdag, of omdat de mensen waar ze voor werkte in de zomer de stad uit gingen. Zijn twee oudere broers kwamen meestal wel aan hun

kostje, die jatten gewoon alles bij elkaar. Brams vader was een halfjaar geleden naar het oosten van het land vertrokken om daar werk te zoeken. Daarna had hij niets meer van zich laten horen.

Soms moest Bram in zijn eentje 's avonds de straat op om voor een paar cent kachelbosjes te verkopen zodat ze daar eten van konden kopen. Dat lukte steeds minder goed, want het Leger des Heils gaf de armen ook van die aanmaakhoutjes om te verkopen.

Bram miste zijn vader, al was er nu een stuk minder ruzie thuis. Het was dat hij zijn moeder niet wilde achterlaten, anders was hij zijn vader wel gaan zoeken. Zijn oudere broer Gijs had laatst pesterig gezegd dat hij beter kon stoppen met uitkijken naar die ouwe omdat hij waarschijnlijk toch nooit meer terugkwam. 'Hij kan net zo goed dood en begraven zijn. Wat mij betreft is dat maar goed ook. Die dronkenlap deugde nergens voor.'

Bram was na zijn broers opmerking huilend het huis uit gerend en pas uren later teruggekomen. De knoop die daardoor in zijn maag was ontstaan was niet meer weggegaan. De gedachte dat zijn vader dood was zorgde ervoor dat het verlangen om hier weg te gaan alleen maar groter werd. Slechter dan hier kon het ergens anders niet zijn.

Hij schrok op van zijn gemijmer toen de sloopshoorn weer klonk. Terwijl een schip door twee sleepboten richting zee werd gesleept, zag hij opeens in zijn linkerooghoek iets bewegen. Een bal! In een reflex stak hij zijn voet uit zodat de bal niet in het water zou rollen.

Tegelijk hoorde hij iemand schreeuwen: 'Hé, afblijven! Die is van mij!' Daarna klonk er een soort angstkreet.

Bram keek om en zag dat een blonde jongen van

ongeveer zijn eigen leeftijd door twee jongens omver werd geduwd. Terwijl hij op de grond lag, gaf een van de twee de jongen een paar schoppen na.

Bram sprong op. 'Hé! Laat dat, lafaard!' riep hij. 'Kunnen jullie wel, twee tegen één?'

De jongens keken in de richting waarin de bal was gerold. Toen ze Bram zagen, aarzelden ze even. Een van de twee wilde naar Bram toe lopen, maar de ander hield hem tegen. Toen renden ze weg.

Bram pakte de bal om die aan de jongen terug te geven. Maar die krabbelde alweer op en rende weg om een eindje verderop het Maashotel binnen te gaan.

Bram keek naar de bal. Het was een mooie, van glimmend bruin leer. Hij rook er even aan. Met de jongens uit de buurt voetbalde hij met in elkaar geknoopte stukken vodden.

Toen hij opkeek zag hij twee werklui naar hem staan kijken. Waarschijnlijk hadden ze alles zien gebeuren. Ze dachten toch niet dat hij nu de bal wilde stelen? Snel keek hij de andere kant op.

Hij kon misschien naar dat hotel gaan en vragen of iemand de bal aan de jongen wilde teruggeven. Ja, dat ging hij doen. Hij liep erheen. Bij de ingang aarzelde hij. Het hotel zag er zo deftig uit. Hij durfde eigenlijk niet naar binnen te gaan.

De portier wierp hem al een afkeurende blik toe. Hij had een dikke grijze snor waardoor hij op een walrus leek. 'Wat kommie hier doen?'

Bram liet de bal zien. 'Ik kom deze aan iemand teruggeven. Ik zag dat hij hier naar binnen ging. Een blonde jongen. Ongeveer even groot als ik. Een paar andere jongens wilden de bal van hem afpakken.'

De walrus keek hem achterdochtig aan. 'Hoe kom jij dan aan die bal?'

‘Ik...’ begon Bram.

‘Laat maar,’ onderbrak hij hem. ‘Het zal wel.’ Hij keek Bram onderzoekend aan. ‘Geef die bal maar hier.’

Een deftige dame met een groene fluwelen hoed op en een lange donkerrode jas aan kwam het hotel uit. De portier tikte bij wijze van begroeting tegen zijn pet. Toen de dame Bram zag, trok ze even haar neus op en liep toen snel door.

De portier stak zijn handen naar de bal uit. ‘Ik weet denk ik wel wie je bedoelt. Geef maar hier. Ik zorg dat hij zijn bal terugkrijgt.’

Bram aarzelde. Misschien verzon de walrus maar wat om van hem af te zijn. Straks hield hij de bal nog zelf.

‘Nou, opschieten schooier! En scheer je dan weg! Je zou de gasten nog verjagen.’

Bram had zin om de bal naar die vent z’n kop te gooien, maar net toen hij hem dan toch maar wilde geven, kwam de jongen het hotel uit gelopen. Hij had een grote schaafplek op zijn voorhoofd.

Geschrokken keek de jongen naar Bram.

‘Is dat een van die jongens die je hebben aan-gevallen?’ vroeg de walrus.

De jongen bekeek Bram een moment en schudde zijn hoofd. ‘Nee, hij was het niet.’

‘Hij komt je bal terugbrengen, zegt-ie.’ Het klonk alsof hij er verbaasd over was.

‘Ja, hier!’ zei Bram terwijl hij zijn handen uitstak. ‘Ik zag wat er gebeurde. Dat ze je bal wilden stelen, bedoel ik. Hij rolde bijna het water in. Ik kon hem nog net tegenhouden.’

De angst verdween van het gezicht van de jongen. Hij nam de bal aan. ‘Dank je wel. Ik was bang dat ik hem kwijt was. Ik heb hem van mijn vader gekregen.’

Hij wachtte even. ‘Hé, heb je soms zin om met me te voetballen? In je eentje is er niet zoveel aan. En ik weet hier geen plekken waar het veilig is.’

‘Veilig?’ herhaalde Bram verbaasd.

De jongen knikte. ‘Er is hier overal water en dan die karren en koetsen... En ook die tram... Ik word er tureluurs van. In Drenthe, waar ik woon, is het niet zo druk.’

‘Drenthe,’ herhaalde Bram. De pater op school had laatst verteld over de hunebedden in Drenthe, dat het grafkamers waren van een volk dat daar drieduizend jaar voor het begin van de jaartelling leefde. Alles wat de paters vertelden, probeerde Bram in zijn hersenen op te slaan. Hij wilde alles weten, alles wat er over de wereld te weten was.

‘Je hoofd ontploft nog eens door die nieuwsgierigheid van je,’ zei zijn moeder een keer.

‘Ja, dat was waar ik woonde,’ ging de jongen verder. ‘Daar is bijna geen verkeer zoals hier in zo’n grote stad. Ik ga met mijn tante naar New York. Mijn moeder komt later.’

Bram was even stil van al die informatie.

‘Ik denk dat het in New York nog drukker zal zijn dan hier,’ ging de jongen verder. ‘Dat zegt mijn tante tenminste. Nou, ik zal het wel zien. Over een paar dagen vertrekken we.’

Bram wees met zijn duim over zijn schouder. ‘Ga je met een stoomschip?’

De jongen knikte. ‘Ik zie ze bijna elke dag vertrekken. En met zóveel mensen aan boord! Het zal vast nog drukker worden in New York dan het nu al is. Hopelijk blijven ze daar niet allemaal hangen want dan is er geen plaats meer voor ons.’ Hij lachte. ‘Nou, wil je nog met me voetballen?’

Bram knikte. 'Best. Ik weet wel een rustige plek.'
'Ik heet trouwens Willem. En jij?'

'Eh... Bram.'

'Dan zijn we van nu af aan vrienden,' zei Willem.
Bram lachte.

'Weet je moeder wel met wie je meegaat?' riep de portier Willem na. 'Bij zo'n schoffie moet je op je tellen passen. Dat soort jongens steelt alles, van je hemd tot aan je onderbroek aan toe.'

Willem draaide zich naar de portier om. 'Ik mag spelen met wie ik wil. Alle mensen zijn gelijk heeft mijn moeder gezegd.'

Hij draaide zich weer om naar Bram en legde zijn arm om zijn schouders. 'Ik speel thuis ook altijd met de kinderen van de dagloners. Daar zeggen sommige mensen ook vaak iets van. Ik trek me er niets van aan. Alle mensen zijn gelijk,' herhaalde hij. 'Kom mee! We gaan!'

De dagen erna wachtte Bram 's ochtends bij het hotel op zijn nieuwe vriend Willem. Niet pal voor de deur, maar op genoeg afstand om niet meteen door de portier te worden opgemerkt. Tegen zijn moeder zei hij dat hij naar school ging. De paters waren nog niet bij haar langs geweest om te zeggen dat hij was weggestuurd.

Het was gebeurd toen hij vorige week op weg naar school opeens iets in het water van de Coolvest had zien spartelen. Het bleek een wit hondje te zijn dat er met geen mogelijkheid zelf uit kon komen, want overal waren de kademuren te hoog en te steil. Het arme dier moest al een tijdje in het water hebben gelegen want het was flink vermoeid, af en toe verdween zijn kopje al onder water. Als Bram te lang wachtte zou het verdrinken.

Bram keek om zich heen. Niemand lette op wat er gebeurde. Dus hij aarzelde geen moment langer en dook met kleren en al het water in. Het hondje klemde zich met zijn pootjes aan hem vast. Een schipper en zijn matroos waren waarschijnlijk intussen door de plons gealarmeerd en pakten het hondje van Bram aan, waarna hij zelf naar een ijzeren ladder zwom en op de kade klom.

De matroos droogde het hondje af en zette het op de kant. Die schudde zich eerst flink uit en nam vervolgens de benen.

'Goed gedaan, jong!' zei de schipper. 'Ga maar snel naar huis om droge kleren aan te trekken.'

De kerkklok sloeg negen uur.

Bram schrok. 'Geen tijd, meneer! Ik ben al te laat voor school.' Hij rende weg.

Bij de ingang van de school stond pater Antonius hem op te wachten. Zijn vale bruine pij glom van de vette vlekken. Hij had een onverzorgde baard die vol met etensresten zat. Iemand had eens gezegd dat het hem niet zou verbazen als er opeens een muis uit die baard tevoorschijn kroop. 's Zomers en 's winters droeg de pater bruine leren sandalen. Zijn tenen waren krom, met lange grijs-gele nagels die op klauwen leken. Geen van de paters zag er zo onsmakelijk uit als hij. Hij werd 'de beul' genoemd omdat hij heel streng was tegen de kinderen en ze vaak hard aan hun oor trok.

'Waar kom je zo laat vandaan?' blafte pater Antonius.

'Ik heb een hond uit de Coolvest gered, pater. Niemand deed iets. Als ik het niet had gedaan, was hij verzopen,' zei Bram.

'Een hond!' herhaalde de pater op een toon alsof het een rat was. Hij schudde zijn hoofd. 'Ga maar weer naar huis. En je hoeft hier niet meer te komen. Voor jou staan er tien andere kinderen te wachten. Jij bent het niet waard. Je zult nu net als je broers voor galg en rad opgroeien.' Hij trok hard aan Brams oor.

'Au! Maar pater...' begon Bram, rillend van de kou in zijn natte kleren. De tranen sprongen in zijn ogen. Niet eens van de pijn, maar omdat het zo onredelijk was. Het klopte toch niet? De paters spraken altijd over de goedheid van God en dat Hij alles liefhad wat Hij had geschapen. Een hond van de verdrinkingsdood redden telde dan toch ook als goede daad? God had toch ook honden geschapen? En wat wist die pater over hoe moe hij soms 's ochtends was en daardoor te laat kwam? Dan was het de hele nacht zo'n herrie buiten geweest

met schreeuwende mensen en huilende kinderen. Of hoe hij had liggen rillen van de kou onder de lompen die als deken dienden op de vochtige vloer onder de tafel, waar zijn moeder elke avond een kermisbed voor hem maakte. Of zoals nu in de zomer en hij bijna geen oog dichtdeed van de stank van poep en pies en paardenstront die de huizen binnendrong. Die smerige lucht prikte gewoon in je ogen en je keel. Vaak was hij zo moe dat hij moest oppassen dat hij niet in slaap viel op school. Ja, die paters hadden makkelijk praten. Het waren allemaal schijnheiligen. Echt weten hoe het leven onder de mensen in de stegen was deden ze niet. Anders zouden ze wel rekening houden met kinderen als Bram. En met honden!

Pater Antonius had geen medelijden. ‘En dat allemaal voor een hond!’ zei hij weer.

‘Het is echt waar, pater. Vraag het maar aan de schipper. Hij en de matroos hebben geholpen.’

Pater Antonius keek Bram spottend aan. Hij knikte en zei: ‘Je kans is verkeken. Ga je moeder maar vertellen dat je niet meer hoeft te komen.’

Het liefst had hij pater Antonius een harde schop tegen zijn enge witte kromme poten gegeven. Hij wilde nog iets zeggen, maar de pater deed een paar stappen naar achteren en sloeg de deur voor Brams neus dicht.

Tot nu toe had zijn moeder niets in de gaten. Ze vertrok ’s ochtends vroeg naar haar werkhuis om daar te boenen en te schrobben en kwam pas ’s avonds laat doodmoe weer thuis. Misschien was pater Antonius overdag langs geweest en had hij niemand aangetroffen. Bram zag ertegen op om het zijn moeder te vertellen. Niet omdat ze boos zou worden, maar omdat ze zo teleurgesteld zou zijn. Ja, dat was het ergste. Maar wat kon hij eraan

doen? Zijn schuld was het niet. Hij wilde juist graag naar school.

Hij had nu wel tijd genoeg om met Willem de buurt af te struinen. Hij kende elke steeg van voor naar achteren. Eerst ging hij met Willem naar ome Sjan. ‘Dit is mijn oom,’ zei Bram.

‘Oom?’ herhaalde Willem terwijl hij van ome Sjan naar Bram keek en dacht: als die twee familie zijn ben ik een koe. Want Ome Sjan had een donkere huid en kroeshaar.

Bram wist dat hij was geboren op een Caribisch eiland dat bij Frankrijk hoorde, en dat hij hier ooit eens per ongeluk was terechtgekomen en toen zijn schip aanmeerde. Daarna was hij nooit meer weggegaan. Hij had een snoepwinkel én een wasserij.

‘Wat een gekke combinatie, meneer,’ zei Willem terwijl ze de pepermuntjes verorberden die ze van ome Sjan hadden gekregen.

Ome Sjan zei: ‘Het is juist handig, als ze voor hun wasgoed komen, nemen ze vaak meteen wat snoep mee. Zo vang ik twee vliegen in één klap.’

‘Willem gaat binnenkort naar Amerika,’ vertelde Bram.

‘Het is dat ik niemand heb om op de winkel te passen, anders had ik misschien ook een poging gewaagd. Desnoods als verstekeling. Al was het alleen maar om te zien wat al die landverhuizers er toch te zoeken hebben. Als alles daar echt van goud is, zou ik er misschien blijven ook.’ Hij knipoogde naar de jongens. ‘Hé, hebben jullie zin om te vissen? Hier heb je een paar haakjes en een stukje touw. Zoek zelf maar een stok.’

‘Kom we gaan naar de sluis,’ zei Bram.

Bij de sluis was geen plek meer vrij. Aan alle kanten

stonden mannen en ook een paar vrouwen te vissen.

‘Ze bijten vandaag niet,’ zei een man met een pet op. ‘Of ze lusten geen wormen. Ik geef ze geen ongelijk. Jullie kunnen het beter ergens anders proberen.’

Op weg naar een andere stek wees Bram naar een langsrijdende paardenkar met hoog opgeladen tonnen. ‘Kom! Kijken waar we uitkomen voor de koetsier ons opmerkt.’ En ze sprongen achterop. Ze reden mee tot helemaal in Kralingen, dat aan de oostkant van Rotterdam lag. Pas daar had de koetsier door dat hij een extra vrachtje had. Hij liet het paard stoppen, sprong van de bok en riep boos: ‘Opdonderen jullie, anders zwaait er wat!’ Hij liet zijn zweep door de lucht knallen. Nou, er zwaaide echt wat. Ze konden de zweep maar net ontwijken toen ze van de kar sprongen en wegrenden.

Het was een heel eind teruglopen. Halverwege kwamen ze door een steeg waar veel dans- en bierhuizen waren en waar veel zeelieden rondhingen. Bram wees naar een bierhuis dat Het paard in de wieg heette. Binnen waren mensen tegen elkaar aan het schreeuwen. Met hun handen naast hun gezicht gluurden de jongens door het raam naar binnen. Twee vrouwen waren met elkaar aan het vechten en trokken aan elkaars haar. Er klonk een gegil van jewelste. Ze leken net twee vechtende katten.

Willem was er stil van. Zulke dingen maakte hij in Drenthe niet mee. Ze zagen hoe een man de vrouwen uit elkaar probeerde te trekken, maar hij kreeg toen zelf een vuist in zijn gezicht. Bewusteloos viel hij op de grond.

‘Moeten we de politie niet waarschuwen?’ vroeg Willem geschrokken.

Bram schudde zijn hoofd. ‘Tegen de tijd dat die er zijn, zijn die vrouwen hem al gesmeerd. Ze houden in deze buurt niet van politie.’

Willem keek zijn ogen uit. Bram was er best een beetje trots op om dat allemaal aan hem te laten zien.

Na een tijdje waren ze moe en gingen ze op een kademuur zitten met hun voeten bungelend boven het water.

Willem vertelde waarom hij met zijn tante naar Amerika ging: 'Mijn vader werd een paar maanden geleden ziek. Toen brachten ze hem naar het ziekenhuis. Ik heb hem daarna nooit meer gezien. Op de begrafenis mocht de kist niet open. Maar ik wilde hem eigenlijk ook niet zien. Ik durfde niet. Nu moet ons huis en alles wat we hebben worden verkocht. Daarom gaan we naar mijn oom in Amerika. Hij heeft er een grote fabriek. Maar mijn moeder wil nog wat langer in Drenthe blijven om alles te regelen.' Willem keek even dromerig voor zich uit. 'Als ik heel erg mijn best doe en aan mijn vader denk, dan voel ik dat hij vlak bij me is.'

'Hoe doe je dat dan?' vroeg Bram.

'Nou zo.' Willem sloot zijn ogen en trok een ernstig gezicht. 'Nu denk ik aan mijn vader en dan denk ik dat hij naast me zit. Dat kan ik echt voelen.'

'Kan ik dat ook?'

'Is jouw vader dan ook dood?'

Bram schudde zijn hoofd. 'Hij is in het oosten van het land werk gaan zoeken. Ik wou dat hij terugkwam. Mijn broer zegt dat hij misschien dood is.'

Willem legde zijn arm om Brams schouders. 'Doe je ogen dicht en denk nu heel sterk aan je vader en dat hij terugkomt. Ik weet zeker dat het helpt.'

'Denk je dat echt?' vroeg Bram.

Ze paktten elkaars hand vast, sloten hun ogen en deden zoals Willem had gezegd.

'Laten we afspreken dat we dit elke avond om dezelfde tijd doen,' zei Willem.

Bram dacht er even over na. 'Maar ik heb gehoord dat het in Amerika een andere tijd is dan in Nederland.'

'O ja! Nou dat maakt niet uit. Als je maar één keer per dag heel sterk aan je vader denkt. Vaker mag ook. Hoe vaker, hoe beter het is. Niet als je rondloopt natuurlijk.' Willem lachte. 'Anders loop je zo het water in.'

'Ja, dat doen we,' zei Bram. Hij staarde voor zich uit. Wat zou het fijn zijn als het echt hielp. Als zijn vader terug was zou er een last van zijn schouders vallen. Dan hoefde hij zich geen zorgen meer te maken over zijn moeder. En misschien zou zijn vader met de paters gaan praten zodat hij weer naar school kon. Naar hem zouden ze vast luisteren.

